

Aportació al coneixement de Guillem de Montgrí i de la conquesta de les Pitiüses de l'any 1235

per Francesc X. Torres Peters

Com era de justícia, l'any 2008 se celebrà a gairebé tota l'antiga Corona d'Aragó el VIII centenari del naixement del rei Jaume I, conegut com *el Conqueridor*. No pot negar-se que aquest monarca jugà un paper important en la incorporació definitiva de les Pitiüses a la cristiandat occidental, perquè forjà en bona mesura la conjuntura que féu possible l'annexió de les nostres illes als seus dominis. Conquesta que ell havia albirat i desitjat, i de la qual se'n folgà molt quan s'acomplí.¹ Però de fet, arribada l'hora, ocupat en altres fronts, es limità a autoritzar-la, i a deixar-la en les mans voluntaries de Guillem de Montgrí, sagristà de la seu de Girona i arquebisbe electe de Tarragona. Voldríem, idò, amb aquestes línies insistir a reivindicar la figura i l'esperit del nostre particular i vertader *conqueridor*, promotor, principal protagonista i executor de l'empresa que mudà el curs de la nostra història.

Introducció

Motiva aquest article el venturós descobriment d'alguns docu-

ments al vastíssim Arxiu de la Corona d'Aragó, dins la secció dels fons provinents dels ordes religiosos desamortitzats el segle XIX, en concret en algunes de les carpetes (6 a 12) que estotgen els pergamins de la Cartoixa de Santa Maria de Montalegre. Tal vegada us demanareu amb sorpresa com arribaren a aquell recòndit monestir de la comarca del Maresme aqueixos escrits relatius a les Pitiüses. Després d'haver-los estudiats, la reconstrucció de la seua trajectòria ens sembla prou clara. Vegem-la, idò, abans d'exposar-ne el contingut.

Gràcies a la magnificència de Guillem de Montgrí pogué instal·lar-se una cartoixa a Sant Pol de Mar, al lloc on abans hi havia hagut un cenobi benedictí. En efecte, el 22 de maig de 1265 l'abat Nicolau i la comunitat de monjos de Sant Honorat de Lerins el vengueren al sagristà de Girona, juntament amb el castell, la vila i els territoris que li corresponien.² Ell, al seu torn, el donà, el gener de 1270, als cartoixans d'Escaladei perquè hi fundassen un priorat amb catorze religiosos.³ No s'acabà aquí la seua generositat envers els

fills de sant Bru, ja que en les seues darreres voluntats, afegides verbalment des del jaç de mort al seu testament definitiu i codicils, Sant Pol fou també beneficiat amb uns captius sarraïns: *Item dimisit Azmetum, ortolanum suum, et eius uxorem domui Sancti Pauli de Maritimo*.⁴ Ja passat d'aquesta vida, durant la realització de l'inventari dels seus béns mobles, portada a terme al seu palau i altres propietats de Girona entre el 22 de juliol i el 25 de novembre de 1273 pels seus marmessors —el bisbe Pere de Castellnou, els canonges Ponç d'Urg i Guillem Pere, Arnau Ponç i Guerau Jordà—, els monjos foren obsequiats amb molts objectes del ric finat. Cap destacar-ne, a banda dels esmentats dos esclaus (*Item invenerunt sarraenum ortolanum cum uxore sua quos dominus sacrista dedit priori et monachis Sancti Pauli*) tres llibres (entre ells els *Usatica Barchinone*) dels nou que hi trobaren, vestits de llana i altres teles fines, mobles de fusta, etc.⁵ Segurament per mor d'això part de la documentació personal de Montgrí, que no s'esmenta al dit inventari, degué passar a custodiar-se al

* Sigles emprades: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó); AHN (Archivo Histórico Nacional); ADG (Arxiu Diocesà de Girona).

1. Relata Pere A. BEUTER a la seua *Crónica General de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia* (València, 1550), basant-se en documents trobats als arxius del castell de Morella: "[...] llegaron al rey don Jayme en Alcañiz las nuevas de la prisión de Yviça, y fue luego a la yglesia, según su buena costumbre, a cantar el Te Deum laudamus por gracias a Dios que tal merced hiziera a la christiandad de bolver aquella isla en poder de christianos. Estúvose allí un rato haziendo oración en la capilla de Nuestra Señora de Nazareth" (ll. II, cap. XXII, f. LXr).

2. ACA. ORM. Pergamins, Santa Maria de Montalegre, núm. 450 a 461.

3. ACA. Íbidem, núm. 500.

4. AHN. Códices y cartularios, ll. 1398, f. 10r., p. 12. Trobareu una primera transcripció a l'article "El testamento de Guillermo de Montgrí y el dominio feudal de la Iglesia de Tarragona sobre la isla de Ibiza" (a *Fontes Rerum Balearium* I, 1977, p. 432-448, i II, 1978, p. 241-248). Podeu consultar el microfilm de l'original digitalitzat al web <http://pares.mcu.es/>.

5. ACA. Íbidem, núm. 552.

Rèplica de l'estàtua de Guillem de Montgrí al mirador de l'Ajuntament d'Eivissa. L'original es troba dalt de la porta que accedeix al claustre de la catedral de Girona (Foto: Francesc X. Torres Peters).

monestir en qüestió. L'any 1415 el papa Benet XIII autoritzà el trasllat i la incorporació de Sant Pol a una nova fundació, la de Montalegre, feta per la cartoixa de Vallparadís de Terrassa. Sens dubte amb el moviment de la comunitat també l'arxiu degué viatjar al nou emplaçament, on restà fins a la supressió i l'expoli resultants de les funestes lleis desamortitzadores del segle XIX.

La informació que podem extreure d'aquestes valuoses fonts documentals, tot i no ser tan generosa en detalls com desitjaríem, ens ajuda prou a emplenar buits, a confirmar algunes sospites i a aclarir alguns dubtes manifestats en la nostra historiografia sobre la conquesta d'Eivissa i

Formentera.⁶ D'altra banda, resultarà utilíssima per completar quelcom una biografia de Guillem de Montgrí. Com aquesta darrera és feina que ultrapassa l'abast d'un sol article, ens limitarem a avançar en resum allò que consideram més rellevant i novedós, i deixarem per a millor ocasió un aprofundiment i el tractament d'altres qüestions.

Consideracions prèvies

Les Pitiüses, d'ençà que foren envaïdes i dominades per l'Islam als inicis del segle X, pareixien destinades a entrar dins l'òrbita de Catalunya, la terra de cristians més propera. De fet, les escasses notícies que ens han arribat

d'aquell període apunten sempre en aqueixa direcció.

Així, quan un segle més tard, el 1015, Mugehid-Edim-ben-Abdala, valí de Dénia, s'apoderà d'Eivissa, iniciant una expansió per les Balears i altres illes de la Mediterrània, cedí, a petició del bisbe Gelabert, la dependència eclesiàstica d'aquella ciutat i de les Balears a la mitra de Barcelona. Sembla que el motiu fou l'amistat que l'unia als comtes de Barcelona. Després de la mort de Mugehid (1044-45), el seu fill Alí confirmà la cessió l'any 1058. Tot indica que els seus successors seguiren la mateixa política.⁷

L'any 1114 el comte Ramon Berenguer III s'alià amb els pisans en la croada predicada per l'arque-

6. Malauradament sembla que s'han perdut per sempre més altres fonts tal vegada insubstituïbles. Quan el redactor del setmanari *El Ebusitano* volgué explicar als lectors els fets esdevenguts el 8 d'agost de 1235 lamentà no poder valer-se "de datos oficiales pues fueron destruidos por una turba que en cierta época de triste recordación invadió el archivo de este municipio é hizo desaparecer la mayor parte de los documentos de interés que en él había, entre ellos la mayoría de las hojas del precioso libro conocido con el nombre de *Libro de la cadena* que, según hemos oído decir á persona enterada en ello, contenía á más del relato de la mencionada conquista la relación de los oficiales que acompañaban á los conquistadores, datos biográficos, concesiones otorgadas y obligaciones impuestas á los moradores de Ibiza [...]" (*El Ebusitano. Periódico semanal*. Año 1, núm. 3. Ibiza, 11 de agosto 1885, p. 1). Segurament al·ludeix a l'assalt de l'Ajuntament amb motiu de la revolució del 1868, la *Gloriosa*, quan els amotinats també prengueren el retrat d'Isabel II d'Espanya i li botaren foc (MACABICH, I. *Historia de Ibiza*. Editorial Daedalus. Palma de Mallorca, 1966, vol. II, p. 93).

7. PLANELLs FERRER, A. *Ibiza y Formentera ayer y hoy*. Barcelona, 1984, p. 427-429.

Portella de Santa Maria (Foto: Pep Toni).

bisbe Pere de Pisa i concedida pel papa Pasqual II. Aconseguida la derrota de la vila d'Eivissa el 10 d'agost, alliberats els captius i enderrocades les murades, partiren llavors cap a la conquesta de Mallorca.

Atès que aleshores no ocuparen definitivament les illes, posteriorment hi hagué altres intents de reconquesta.⁸ Amb intenció de recuperar-les definitivament, el 3 d'agost de 1146 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i príncep d'Aragó, donava al seu senescal (*dapifero*), Guillem Ramon, la ciutat de Tortosa, el castell de Peníscola, la ciutat i l'illa de Mallorca, i les illes de Menorca i d'Eivissa:

Et dono etiam tibi Minoricam et Evizam similiter cum terris et pertinentiis earum, tali modo, ut

*habeas hec omnia per me ad servitium et fidelitatem meam et successorum meorum per omnia tempora tu et omnis generatio tua.*⁹ Possessions de les quals, evidentment, mai no arribà a gaudir. El propi Jaume I, el 30 de desembre de 1228, abans de partir a la conquesta de Mallorca, erigia amb un privilegi Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona, en bisbe de Mallorca, Menorca, Eivissa, Dénia i Oriola. De les terres que esperava obtenir, donava a l'Església de Barcelona totes les esglésies amb les seues primícies i oblacions, axí com la jurisdicció eclesiàstica.¹⁰

Però, com ja és sabut, el decurs dels esdeveniments posteriors féu que l'afortunada amb el domini espiritual, i també en bona part temporal de les Pitiüses, fos l'Es-

glésia primada de Tarragona. En efecte, assolida la conquesta de Mallorca, Jaume I concedí una primera donació d'aquestes illes l'any 1231 a l'infant Pere de Portugal i a Nunó Sanç, amb condició que les conquistassen dins el termini de dos anys. Esgotat aquest termini sense èxit, el monarca afavorí amb la concessió a Guillem de Montgrí, sagristà de Girona i arquebisbe electe de Tarragona, el 7 de desembre de 1234 a la ciutat de Lleida, també amb condició d'acomplir l'objectiu abans de la propera festa de Sant Miquel (29 de setembre). Pere de Portugal i Nunó Sanç volgueren llavors associar-s'hi, i signaren un acord a Tarragona el 4 d'abril de 1235. Pensat, dit i fet: la vila d'Eivissa queia a les seues mans el dia 8 d'agost d'aquell mateix any.

8. ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón. (Siglos XIII-XVIII). Tomo I. Arranque Histórico de la Catalanidad Insular*. El Tall Editorial. Mallorca, 1994, p. 163 i s.

9. MIQUEL ROSELL, F. *Liber Feudorum Maior (Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón)*. Ed. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Sección de Estudios Medievales de Barcelona. Barcelona, 1945, vol. I, p. 485 (núm. 462). D'això, ja en dóna notícia el pare Gaietà de Mallorca; també Bartomeu ESCANDELL, seguint *Gesta Comitum Barchinonensium* (*op. cit.*, p. 165).

10. PARDO I SABARTÉS, M. *Mensa episcopal de Barcelona (879-1299)*. Fundació Noguera. Col. Diplomataris, 5. Barcelona, 1994, p. 111-114 (núm. 83).

Motivació de la conquesta

Sense menysprear altres motivacions de tipus econòmic, de prestigi, etc., el doctor Bartomeu Escandell, seguint les apreciacions d'Isidor Macabich i d'altres autors solvents, ha subratllat sempre en la seua obra l'ideal religiós de croada que animà Guillem de Montgrí. Destacava que no debades era un alt eclesiàstic en promoció, i reforçava la seua posició en el context de l'època i en el caràcter d'alguns documents cabdals, com ara el pacte previ signat amb l'infant Pere i amb Nunó Sanç, la butlla de Gregori IX, la *Crònica* de Jaume I, etc.¹¹

Assumint plenament aquesta visió, ara podem abundar en expressions utilitzades pel propi Montgrí que ajuden a reforçar-la. El sagristà les emprà emfàticament i amb naturalitat en un instrument legal de caràcter merament privat, cosa que, al nostre entendre, faria quelcom innecessari el seu ús, segons es pot veure en altres de semblants prou més lacònics. En efecte, en aquests darrers es parla tan sols de l'*opus exercitus de Evissa*¹² o de *captione Evisse*¹³ o ni s'esmenta el motiu de la transacció econòmica que el provoca. En canvi, molt més significativa és la rebuda que signa a Ermengol de Banyes (?), en la qual manifesta ben a les clares que li havia emprats els diners "en honor de Déu i per augment de la cristiandat i a utilitat i comoditat de l'església de Tarragona i per exaltar el nom de la fe de la cristiandat": *ad honorem Dei et ad augmentum christianitatis et ad utilitatem et commodum Terrachone ecclesie mutuavisti nobis centum viginti libras denariorum Barchi-*

none... in presenti viatico quod facimus ad Evissam contra sarra-cenos, ad exaltandum nomen fidei christianitatis.¹⁴ Tota una declaració d'intencions mentre replegava els pertrets per a la guerra, menys de dos mesos després d'haver rebut la concessió reial i més de dos mesos abans de signar el pacte amb els seus socis i de rebre la benedicció pontificia.

D'altra banda, cal recordar que encara que, mogut per l'afecte, el rei concedís a Guillem de Montgrí la conquesta a títol personal (*vobis et vestris et quibus vos volueritis relinquere*), aquest volgué —o li convengué— realitzar-la com a arquebisbe electe en nom i en

Guillem de Montgrí esmerçà la seua fortuna personal en l'empresa bèl·lica de la conquesta d'Eivissa

profit, a utilitat i comoditat, de l'Església de Tarragona. No debades marxà sota el seu estendard o distintiu, la tau o *T*, segons ens refereix el pare Villanueva (1757-1837) en comentar el significat d'aquesta lletra: "es la inicial del nombre Tecla, la qual he visto tejida en las banderas que sirvieron para la conquista de Iviza, que aun existen [...]"¹⁵ Senyeres que fins a ben entrat el segle XIX es penjaven a les reixes del cor de la seu tarragonina el dia vuit d'agost

per tal de commemorar la victòria: *Las banderas de que se sirvieron en la expedición se conservan en esta catedral, y todavía se colocan sobre la reja del coro en el día de San Pedro, que fue el en que se verificó aquella conquista*.¹⁶ No ens ha d'estranyar, idò, que també avalàs l'aventura amb absolutament tots els béns de la mitra, mobles i immobles, amb el consentiment i l'empenta de les màximes dignitats eclesiàstiques de la diòcesi, a saber: el cambrer Benet de Rocabertí, el sagristà Bernat de Boixadors, el paborde Ferrer Pallarès, l'ardiaca major Arnau de Marrenciano i el canonge Arnau Gibot.¹⁷

Preparatiu i finançament de l'empresa

Gràcies a la seua bona posició social de naixement, a la seua elevada dignitat eclesiàstica i als seus reeixits esforços en els negocis terrenals, hem de creure que Guillem de Montgrí gaudia d'una fortuna personal considerable, la qual esmerçà totalment en l'empresa bèl·lica. Com ja han notat diversos autors, també degué rebre ajuda dels seus influents germans, implicats, com ell, en la prèvia conquesta de Mallorca i posterior de València. D'altra banda, podia sospitar-se que no en tengués prou, amb això, com per portar-la endavant folgadamente, per la qual cosa acceptaria de grat la petició d'associar-se a ell en qualitat de feudataris que li feren Nunó Sanç i Pere de Portugal. Però abans i després de segellar aquest pacte Montgrí hagué de recórrer a altres persones per demanar crèdits més o menys elevats. En aquest sentit, alguns dels pergamins descoberts

11. ESCANDELL BONET, B., *op. cit.*, p. 147 a 155.

12. ACA. Íbidem, núm. 294.

13. ACA. Íbidem, núm. 310.

14. ACA. Íbidem, núm. 295.

15. VILLANUEVA, J. *Viage literario a las iglesias de España*. Tomo 19. Impr. de Oliveres. València, 1851, p. 90.

16. Íbidem, p. 182. Evidentment aquí Villanueva s'equivoca en la data de la conquesta. Joan MARÍ CARDONA ja utilitza l'essencial d'aquesta cita, sense transcriure-la literalment (*La conquesta catalana de 1235*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1976, p. 34).

17. ACA. Íbidem, núm. 295. Al pergamí alguns noms figuren només amb la inicial. Completam les dades gràcies a l'obra de Salvador RAMON VINES: *Canonges, Comensals i Beneficiats de la Seu de Tarragona*. Separata del *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*. Època V, anys 1999-2000, núm. 21-22.

ens donen idea de com pogué finançar el seu exèrcit particular.

El primer a ajudar-lo fou un tal Verdelay, el qual li entregà a la ciutat de Girona el 26 de gener de 1235 mil noranta-cinc sous de Barcelona *ad opus exercitus de Eivissa*. Feren de testimonis Pere Vidal i A. de Santa Cecília, davant el notari públic Bernat de Vic i el seu escrivà, Pasqual.¹⁸

El segon, el ja esmentat Ermen-gol de Banyes (?), de qui emprà el sagristà el 28 de gener de 1235 cent vint lliures en diners de Barcelona, mentre s'avituellava adequadament la ciutat comtal per poder lluitar contra els sarraïns: *in presenti viatico quod facimus ad Eivissam contra sarracenos*. Prometia tornar-les-hi la propera festa de Santa Maria d'agost (dia 15), sense retard ni excusa, i posava per fiança tots els béns de l'arquebisbat de Tarragona, tant mobles com immobles. Foren garants i testimonis els susdits jerarques eclesiàstics Benet de Rocabertí, Bernat de Boixadors, Ferrer Pallarès, Arnau de Marenciano i Arnau Gibot; a més de Bernat de Santa Eugènia, Guillem de Tosca i Pere de Llabià de Torroella de Montgrí. Hi actuà, com a notari públic de Barcelona, Pere de Bascó.¹⁹

Encara que al document no s'especifiqui expressament que entregàs diners per a la conquesta, podem considerar tercer prestador Ramon de Segura, de Montblanc. Aquest deixà a Montgrí la quantitat de quatre-cents sous de Barcelona el 12 de març de 1235 a la ciutat de Tarragona. L'electe obligava en el deute el seu feu de la Guàrdia dels Prats (Conca de Barberà), davant els testimonis Arnau Gibot, Ramon de Cornellà, Guillem d'Empúries i Ramon de Vilanova. En donà fe el notari públic de Tar-

ragona, Berenguer Guillem, amb el seu escrivent Pere Bonell.²⁰

Un altre creditor, en data que desconeixem, havia estat Bernat Marquet, el qual a més a més volgué acompanyar Montgrí en el viatge i al camp de batalla. Allí mateix, *in obsidione castris de Eviça*, durant el setge del castell d'Eivissa, el 4 de juny de 1235 aquest li tornà tres mil cent cinquanta sous de Barcelona en moneda melgoresa i de més avant li pagà cent vint sous de Barcelona per l'antena que li havia comprat d'una nau. D'aquests fets, tal vegada podem deduir que el saqueig de la campanya havia resultat ben satisfactori. Com es dirà a l'apartat següent, gràcies a aquest document coneixem el nom d'altres acompanyants del sagristà que hi figuren de testimonis.²¹

El darrer prestamista conegut per ara fou Gibert d'Aragó, qui deixà a Montgrí *in captione Evisse* diverses quantitats de cereals i llegums (mil quarteres d'ordi i un llarg etc.), per avituallament de la tropa i dels animals. Aquest les hi tornava a Tarragona el 28 de juliol de 1236 davant els testimonis Bernat *Anatiarii*, Arnau de Sant Martí, prevere, Ramon de Cornellà i Arnau Gibot. Signava l'instrument, escrit per Pere Bonell, Berenguer Guillem, notari.²² Deu tractar-se del mateix Gibert d'Aragó que figura com a testimoni del conveni signat entre els tres conquistadors el 4 d'abril de 1235 a la ciutat de Tarragona²³ i com a *ciudadà de Tarragona*, un dels arbitradors en la dotació de l'església parroquial de Santa Maria d'Eivissa, redactada a Mallorca el 15 de setembre del dit any.²⁴

En dates quelcom posteriors hi ha constància d'altres deutes, però

ja no pot assegurar-se que fossen motivats per la conquesta d'Eivissa. En qualsevol cas, demostren l'esperit emprendedor del sagristà i la seua habilitat per als negocis.

Així, per exemple, Montgrí emprà a Mateu de Tolosa quatre-cents sous melgoresos a Tarragona el 18 de juliol de 1236; prometé tornar-los-hi la propera festa de Nadal i posà una vegada més per fiança tots els béns de l'arquebisbat. Feren de testimonis els ja coneguts Arnau de Sant Martí, prevere, Arnau Gibot i Ramon de Vilanova, davant l'escrivà Pere Bonell i el notari Berenguer de G.²⁵ Sospitam que aquests sous anaren destinats a preparar el seu immediat viatge a Eivissa, perquè allí el trobarem el mes d'agost, com direm.

Alguns companys de guerra i altres beneficiaris

Fins ara, no podia assegurar-se absolutament la participació física directa de cap dels tres grans senyors, Guillem de Montgrí, Nunó Sanç i Pere de Portugal, en la conquesta, encara que sí que podia suposar-se amb raonable fonament. Tampoc no podien donar-se noms d'altres contendents cristians, tret el del lleidatà Joan Xicó, l'únic esmentat a les cròniques per haver entrat el primer a la vila i haver col·locat al seu cim la senyera victoriosa (la reial o l'eclesiàstica?). Ara ja podem afirmar categòricament que almanco Guillem de Montgrí en persona encapçalà l'empresa, segurament fins a la seua conclusió, gràcies a la rebuda signada durant el setge del castell d'Eivissa el 4 de juny de 1235. També podem conèixer així la identitat d'alguns patricis acompanyants: Bernat Marquet, Ramon

18. ACA. Íbidem, núm. 294.

19. ACA. Íbidem, núm. 295.

20. ACA. Íbidem, núm. 298.

21. ACA. Íbidem, núm. 303.

22. ACA. Íbidem, núm. 310.

23. MACABICH, I., *op. cit.*, vol. I, p. 236.

24. Íbidem, p. 271.

25. ACA. Íbidem, núm. 308.

de Cornellà, Ramon de Sant Martí, Arnau de Sant Martí, prevere, Joan de Luna i Ramon de Vilanova, el qual féu aleshores d'escriptent. Són personatges que es repeten en altres instruments legals redactats en altres bandes. Els més propins i de confiança, degueren ser, sens dubte, els probablement germans Sant Martí: Arnau era capellà del seu seguici; Ramon fou present a la fitació i al repartiment dels quartons pocs dies després de la conquesta,²⁶ i com lloguer més avall, el seu primer veguer i segon procurador dels seus feus a les Pitiüses.

Un altre acompanyant, col·laborador destacat de la causa, o, si més no, bon amic de Montgrí, hagué de ser el canonge de la seu de Girona Guifré de Terrassa, ardiaca d'Empúries. Així el qualificà el propi sagristà en constituir-lo marmessor al seu testament atorgat a Girona l'any 1246: *carissim amic meu i soci*.²⁷ No debades rebé en recompensa la considerable donació i assignació anual vitalícia de cinquanta besants a càrrec de les rendes d'Eivissa, més concretament de les de les Salines. Sabem que cobrà diverses vegades aquesta quantitat, a saber: el 2 de juliol de 1249,²⁸ el 26 de gener de 1252,²⁹ el 15 de gener de 1253,³⁰ i l'11 de maig de 1255.³¹ Encara que l'any 1261 ens consta que ja havia mort, perquè Pere de Castellnou, bisbe de Girona, el 2 d'abril assignà en memòria seua a l'Almoina del Pa un terç del

delme de Viladasens que havia comprat, i el gravà amb l'obligació de fer un aniversari a la seu.³² Certament, en la redacció d'un nou testament, atorgat a Girona el 5 de març de 1264, Guillem de Montgrí elegí nous marmessors per mort d'alguns dels anteriors, entre els quals, el dit Guifré de Terrassa.³³

La conquesta

Les ja ben conegudes i estudiades cròniques antigues difereixen quelcom quan descriuen la durada dels fets bèl·lics de la conquesta. D'una banda, els relats musulmans ens parlen d'un setge de cinc mesos, tan llarg com impossible. De l'altra, les fonts cristianes, començant pel *Llibre dels feits* de Jaume I, la presenten com una empresa de pocs dies, relativament fàcil.³⁴ Ara podem ajustar millor les dates i fer-nos-en una idea més cabal. Sabíem prou que l'acord o pacte entre els conquistadors se signà a Tarragona el 12 d'abril de 1235 i que la victòria definitiva sobre els moros tengué lloc el dia de Sant Ciriac, el 8 d'agost, del referit any. Afegim-hi ara, maldament només vengà d'un dia, que el 13 d'abril, també a Tarragona, Montgrí reconeixia deure a n'Eimeric, cuiner de Santa Maria de Girona, i a Pere de Gornal per feines a casa seua tres mil sous de Barcelona;³⁵ i que el 4 de juny les hosts cristianes estaven ja en plena acció, *in obsidione castri*, per la qual cosa aquest setge

forçosament hagué de durar més de dos mesos, després del desembarcament de les tropes efectuat alguns dies abans, encara per determinar.

No cap dubte que la guerra provocà baixes, ara com ara impossibles de quantificar, en ambdós bàndols. El pare Gaietà parla d'una *mortandad considerable de un Exercito, y otro*, y més avant afirmarà que la conquesta *se cimentó con mucha sangre de Christianos, entre los quales derramaron la suya muchos Sacerdotes, Diaconos, y Subdiaconos, que avian venido acompañando su Prelado Conquistador*, subratllant així una vegada més el paper decisiu jugat per l'Església tarraconina.³⁶ El fet cert és que, quan poc més d'un mes després de la victòria, es redactà a Mallorca el document de fundació i dotació de la parròquia de Santa Maria d'Eivissa, atenent així els conquistadors el vot previ a la contesa, s'assignà al seu servei un paborde o rector que havia d'ajudar-se de quatre preveres més, el darrer dels quals oferiria quotidianament el sant sacrifici de la missa pels morts durant el setge i l'assalt al castell: *quartus celebret continue pro defunctis in obsidione et captione castri*.³⁷ La festa del dia 8 d'agost, feta a Eivissa fins a mitjans del segle XVII en honor a santa Tecla, patrona de l'Església de Tarragona, i de llavors ençà en honor a sant Ciriac, té un component d'ac-

26. "Ramon de Sant Martí figura en el *Llibre del repartiment de Mallorca* (Soto, 1984) com a possessor de quatre alqueries, dos rafals i unes cases a l'Almudaina de ciutat de Mallorca. És clar, doncs, que va participar activament en la campanya de la presa de Mayurqa el 1229. D'altra banda, el 1236 figura entre els testimonis de l'atorgament, fet a Cotlliure, de la carta de franqueses d'Eivissa [...]" (FERRER ABÁRZUA, A. *L'Eivissa de Jaume I*. Consell d'Eivissa. Eivissa, 2008, p. 28).

27. AHN. Códices y cartularios, ll. 1398 (1229/1257), f. 6.

28. ACA. Íbidem, núm. 347.

29. ACA. Íbidem, núm. 370.

30. ACA. Íbidem, núm. 374.

31. ACA. Íbidem, núm. 386.

32. ADG. D-2, f. 141v-143.

33. ACA. Íbidem, núm. 442.

34. ESCANDELL BONET, B., *op. cit.*, p. 187. També: FERRER ABÁRZUA, A., *op. cit.*, p. 29 i s.

35. ACA. Íbidem, núm. 300.

36. DEIA TORTELLA, A. "Resumpta Historica, Geografica, y Coronologica de la Isla de Iviza, y su Real Fuerza", introducció a les *Reales Ordinaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza*. Imprenta de Miguel Cerdà, y Antych. Palma, 1752. p. xcvi i xcvi. Pren aquestes dades i altres singulars del *Cronicon manuscrito que tengo desta isla, que compuso un Anonymo natural della, ano 1620* (p. xv), sens dubte l'obra perduda –per desgràcia– del dominic fra Vicent Nicolau.

37. MACABICH, I., *op. cit.*, vol. I, p. 272.

ció de gràcies, el *Te Deum* en el decurs de la processó amb el penó, davant el lloc per on entraren les tropes cristianes a la vila; i un component de sufragi, com bé indicà el clavari de la Universitat als comptes de l'any 1700: *la festa de Sant Ciriaco, per ànima de tots los que moriren en la conquesta*.³⁸

Assolida la victòria, segons s'es-tilava, a més del repartiment del territori hi degué haver una distribució dels captius, animals i objectes de preu, o un encant d'aquests per obtenir el seu valor en sous. Malauradament no s'ha trobat el document que ho certifiqui, però com a nota curiosa hem d'esmentar ací el que sembla ser part del saqueig de guerra que pertocà a Guillem de Montgrí i que guardà a casa seua fins a la fi dels seus dies: *cinc selles de muntar que vengueren d'Eivissa (v sellas equitandi que venerunt de Eviza)*. De la mateixa font deduïm que el batallador eclesiàstic no les volia només per anar a passejar a cavall, perquè tenia escuders propis i a més a més conservava un considerable arsenal: 14 cascs de ferro, *dos escuts amb senyal reial i un escut amb senyal de Torroella i quatre llances*, 5 balles, 3 crocs i un carcaix, 6 selles de muntar més, etc. I segurament acostumava a anar armat, perquè posseïa *una corretja amb sivella d'argent i un coltell amb mànec de cristall*. No és descartable que els seus deu captius servents fossen fruit del botí eivissenc: cinc sarraïns —els ja esmentats hortolà, Ahmed, i la seua esposa, Abrahim (que fou batejat), Almer i la seua esposa Maria (els quals havien de ser manumesos)— i cinc batejats més.³⁹

Primers anys i nomenaments: veguer, procurador i capellà

Acabada la reconquesta de les illes calia reforçar la seua delicada defensa i implantar-hi el sistema feudal, segons els Usatges de Barcelona. El propi Montgrí s'interessà personalment en moltes ocasions pel bon funcionament de les coses, en visitar l'illa. Aquí el trobarem almanco el 6 de gener de 1236, el 20 d'agost del mateix any, el 5 d'abril de 1239, el 30 d'abril de 1242, el 10 de juny de 1244, el 2 d'abril de 1249, el 29 d'agost de 1257, i el 27 de març de 1269.⁴⁰ Una de les coses que sorprèn quan comprovam els llocs on s'expediren els instruments legals estudiats i altres de ja coneguts és l'agilitat i freqüència amb què es desplaçava d'una banda a altra, per mar o per terra, per resoldre els seus afers.

Especial interès i preocupació tenia a assegurar que allò conquistat no es tornàs a perdre. Sobretot quan certes pràctiques comercials posaven seriosament en perill l'encara fràgil seguretat de les illes. Per això hem de creure que demanà més atribucions i poders especials. Fos com fos, aquests li vendrien de mans de Gregori IX, el qual signà a favor seu una butlla pendent a Termini (Umbria) el 5 de febrer de 1237. En ella el pontífex afirmava pesarós que certs cristians de la província de Tarragona i d'Eivissa ajudaven els infidels comerciant amb vitualles, armes, ferro i fusta, i menyspreaven així l'amenaça d'excomunió promulgada pels papes per a semblants casos. Per això manava al procurador de la seu de Tarragona, o siga, a Guillem de Montgrí, d'in-

cautar-se d'aquells béns, tant per mar com per terra, i esmerçar-los en la custòdia i defensa d'Eivissa.⁴¹

La maquinària feudal havia de menester funcionaris que obrassen d'acord amb les directrius dels nous senyors, afavorint un repoblament cristià estable i, d'aquesta guisa, el rendiment de les terres, les salines i altres recursos. El primer nomenament de què tenim notícia fou el de veguer, càrrec que atorgà vitalici en la persona de Ramon de Sant Martí sobre els pobladors de fora Vila. Havia de prendre'ls jurament de fidelitat, i jutjar-los en cas de plet, i cobrar-los la retrodècima per la seua feina. L'instrument fou signat a Cotlliure el 25 de gener de 1236, i actuaren com a testimonis els ja coneguts Ramon de Cornellà, Arnau de Sant Martí i Ramon de Vilanova, notari de l'arquebisbe electe, a més de Joan de Santa Leocàdia, prevere i canonge.⁴² Convé recordar que l'esplèndida Carta de Franqueses concedida pels conquistadors fou emesa allí mateix uns dies abans, el 9 de gener del dit any.

No acabaren aquí les deferències envers Ramon de Sant Martí, car uns mesos després, en una de les seues freqüents visites a Eivissa, Guillem de Montgrí el nomenà procurador seu a l'illa, concretament el 20 d'agost de 1236. Al títol li donava plenes facultats per establir cases i altres propietats com si ho fes ell en persona. Foren testimonis un tal Ramon, *capellà d'Eivissa*, un tal Berenguer, Berenguer de Colltort, Joan de Serra, Ramon de Sant Pere i Arnau de Sant Martí.⁴³

Ramon de Sant Martí degué substituir en el càrrec el propi Berenguer de Colltort,⁴⁴ perquè aquest

38. TORRES PETERS, F. X. *Música i músics a l'Eivissa dels segles XVI, XVII i XVIII*. Editorial Mediterrània-Eivissa. Eivissa, 2002, p. 151.

39. ACA. Íbidem, núm. 552.

40. TORRES PETERS, F. X. *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra (1396-1398)*. Introducció. Estudi. Transcripció. Editorial Mediterrània-Eivissa. Eivissa, 2004, p. 31-32. Macabich (*op. cit.*, vol. I, p. 175-176) ja ho constatà, però al nostre entendre errà la transcripció o interpretació d'algunes dates, en les quals el segueix també Escandell (*op. cit.*, p. 177).

41. ADG. Pergamins de la Mitra. Calaix 6, núm. 18.

42. ACA. Íbidem, núm. 305.

43. ACA. Íbidem, núm. 312.

44. Tant si romangué a l'illa com si no, conservà la propietat d'unes cases *intra muros* sota domini de Nunó Sanç i un obrador a la Vila Inferior sota domini de Guillem de Montgrí (TORRES PETERS, F. X. *Dos capbreus del segle XIII*. Capbreu Antich d'Eviça i capbreu del Llibre Verd de Tarragona. Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa. Eivissa, 2008, p. 64 i 75).

45. TORRES PETERS, F. X. "Senyors de Formentera a la baixa edat mitjana", a *Eivissa*, núm. 46, 3a època. Institut d'Estudis Eivissencs.

signava establiments a les Salines el 24 de novembre de 1235⁴⁵ i a Balansat el 6 de gener de 1236, aquest darrer en presència de Montgrí.⁴⁶ Sant Martí feia el 29 de juliol de 1238 l'establiment d'una alqueria i un rafal a Corona,⁴⁷ però hi degué haver alguna simultaneïtat o alternància breu en la tinència, perquè el 21 d'octubre de 1237 donava establiment de l'alqueria de Besora a fra Guillem Blanc,⁴⁸ de l'orde militar del Temple, el qual seguiria exercint per espai de més de 30 anys.⁴⁹ En efecte, encara signava un instrument el 13 de maig de 1268 com a lloctinent del senyor sagristà de Girona.⁵⁰

Com ja hem advertit, haurem de deixar per una altra ocasió el contingut d'altres pergamins que pertangueren a Guillem de Montgrí o que hi tenen a veure. Especial esment mereixeran el testament de 1264 i altres documents referents a l'execució del definitiu de 1273; els nomenaments de procuradors en l'apel·lació a la cúria romana a la primera sentència del judici, damunt el plet sobre el domini de Formentera, contra Arnau Renard; i el citat inventari dels seus béns mobles. La majoria de la resta d'instruments legals (préssecs, cobrament de deutes, compres, vendes, donacions, establiments, plets, etc.), de gran valor per a una biografia i per a la història d'altres llocs del Principat, no té en general una relació directa amb les Pitiüses.⁵¹ ■

Eivissa, 2007. Vegeu la nota núm. 7.

46. TORRES PETERS, F. X. *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra (1396-1398)*. Introducció. Estudi. Transcripció. Editorial Mediterrània-Eivissa. Eivissa, 2004, p. 331.

47. Íbidem, p. 277.

48. Íbidem, p. 276.

49. TORRES PETERS, F. X. "Senyors de Formentera a la baixa edat mitjana", a *Eivissa*, núm. 46, 3a època. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 2007, p. 11.

50. TORRES PETERS, F. X. *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra (1396-1398)*, p. 265.

51. ACA. Íbidem, núm. 325, 328, 425, 442, 443, 450, 451, 452, 453, 456, 457, 459, 460, 461, 473, 477, 479, 480, 486, 495, 498, 500, 511, 516, 525, 531, 533, 544, 546, 547, 551, 552, 554, 556, 558.

Apèndix documental

I

Bernat Marquet confessa haver rebut de Guillem de Montgrí, arquebisbe elet de Tarragona, 3150 sous de Barcelona en moneda melgoresa que aquest li devia i 120 sous de Barcelona més per l'antena d'una nau. 1235, 4 de juny. Eivissa. Dividit per l'ABC. (ACA. ORM. Pergamins, Santa Maria de Montalegre, núm. 303)

1. Sit notum cunctis quod ego, Bernardus Marcheti, confiteor vobis, domino Guillermo, Dei gratia Terrachone electo, me rece-
2. pisse et habuisse a vobis tria milia et centum quinquaginta solidos Barchinonenses, quos mihi cum carta quam ego habeo mihi
3. debetis. De quibus tribus milibus et CL solidis Barchinonensis mihi confiteor satisfactum et me teneo per paccatum.
4. Ita tamen quod tradidistis vel fecistis tradi mihi melgurienses ad rationem de XVIIIens pro barchinonensibus. Confi-
5. teor etiam quod tradidistis mihi CXX solidos Barchinonenses pro entegna qua habuistis de nave. Actum est hoc in obsidione
6. castri de Eviça II nonas iunii anno Domini M CC XXXV.
7. Sig[+]num Bernardi Marcheti, qui hoc laudo et firmo et a testibus firmari rogo.
8. Signum [+] Raimundi de Corneliano. [+] Raymundus de Sancto Martino.
9. [+] Arnaldus de Sancto Martino, testis, subscribit. Ego, Iohannes de Luna, subscribo.
10. Ego, Raimundus de Villanova hoc scripsi, loco, die et anno prefixi.

II

Guillem de Montgrí, procurador de l'Església de Tarragona, nomena Ramon de Sant Martí procurador seu a Eivissa. 1236, 20 d'agost. Eivissa. (ACA. ORM. Pergamins, Santa Maria de Montalegre, núm. 312)

1. Notum sit cunctis quod nos, Guillelmus, Terrachone ecclesie procurator, constituimus te, dilectum nostrum
2. Raimundum de Sancto Martino, procuratorem nostrum in insula Evicensi. Tibi enim in eadem insula co-
3. mittimus locum nostrum et in stabiliendo domos et alios honores quoslibet et alia quolibet pertrac-
4. tando geras plenius vices nostras. Quicquid enim tu super hiis vice nostri duxeris faciendum ra-
5. tum habebimus atque firmum. Actum est hoc apud Evizam XIII kalendas septembris anno Domini
6. M CC XXX sexto.
7. Eg[+]o Guillelmus, Terrachonensis ecclesie procurator, subscribo.
8. Raymundus, capellanus Evize, testis, subscribo.
9. Nos, sig[+]no scripta signat Berengarius ista.
10. Sig[+]num Berengarii de Colletorto. Sig[+]num Iohannis de Serra. Sig[+]num R. de Sancto Petro.
11. Ego, Arnaldus de Sancto Martino, presbyter et capellanus domini Terrachone electi, qui hoc scripsi, die et
12. anno quo supra.